

УДК 82.09:141.8:821.161.2.02 «19»

ФЕДОРІВ Уляна

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦРЕАЛІСТИЧНОГО КАНОНУ: РІЗНОВЕКТОРНІСТЬ ПІДХОДІВ

У статті увагу зосереджено на складній та неоднозначній проблемі сучасного літературознавства — дискурсі соцреалізму, актуальність якого не є даниною моді, а нормальним процесом перепрочитання канону української літератури, невід'ємною частиною якої була і соцреалістична література. Головно проаналізовано різновекторність підходів у дослідженні дискурсу про *радянське*, що дає можливість для нових літературознавчих інтерпретацій.

Ключові слова: соцреалізм; канон; дискурс про *радянське*; реінтерпретація; ідеологія; влада.

Вступ. У сучасному науково-критичному дискурсі теорія і практика соцреалістичної культури набирає широкого розголосу. Це, звичайно, є наслідком суспільно-політичних змін, які передбачають процес модифікації попереднього типу культури, що був міцно пов'язаний із соцреалізмом, без дослідження якого неможливо дати цілісну характеристику українській літературі ХХ століття. Увага до соцреалістичного канону — ключ до *пере*-усвідомлення усього тоталітарного досвіду в рамках української радянської літератури, спосіб відчитати знакові коди та підтексти одержавленого поля літератури, крок до подолання посттоталітарної травми.

Аналіз досліджень і публікацій. Потреба *пере*-прочитання та *пере*-осмислення соцреалістичної літератури — одне з ключових завдань сучасного літературознавства. Теоретико-літературознавчі здобутки в цій царині досить вагомі, адже предметом аналізу стали національні варіанти соцреалізму (В. Хархун [17], Е. Можейко [19], З. Ярославський [18]), різні рецептивні моделі його тлумачення (І. Захарчук [7], В. Томасік [20]), основні типологічні та поетикальні домінанти соцреалістичних текстів (Є. Добренко [6], Т. Вілкон [22]). Однак у дослідженні соцреалістичного дискурсу залишається чимало теоретичних лакун, що потребують детальнішого вивчення, зокрема й аналіз механізмів стилістичної модифікації та трансформації канону. Отож вивчення соцреалізму в сучасній науці не є даниною моді, а нормальним процесом реінтерпретації канону української літератури, невід'ємною частиною якої була і соцреалістична література. Актуалізація дискурсу про *радянське* є вкрай необхідною, адже надаючи нових значень та переосмислюючи соцреалістичний спадок, літературознавство відкриває контексти для

нових інтерпретацій та нові горизонти для подальших теоретичних студій.

Постановка завдання. У фокусі нашого дослідження — аналіз літературно-теоретичного надбання дискурсу про «радянське», означення специфіки основних векторів вивчення соцреалізму, що дасть змогу подивитись на соцреалізм під різними кутами зору.

Локальні та темпоральні особливості дискурсу про *радянське*. У розгортанні досліджень соцреалістичного дискурсу можна виділити кілька етапів. Перші спроби 50–60-х рр. ХХ ст. пов'язані із процесами лібералізації суспільно-політичного життя. Тут першочергово варто згадати працю Андрея Синявського (Абрама Терца) «Що таке соціалістичний реалізм?», що з'явилась самвидавом у 1957 році. Це новий погляд на «основний художній метод», адже автор, будучи всередині радянської системи, використовує риторичку Іншого, апелює до *не*-радянської методології, порівнює соціалізм із християнством, звертає увагу на культ мети, що зумовлює і поетику, й особливості нарації соцреалістичних творів.

70–80-ті рр. — наступний етап «советологічного» дискурсу — характеризуються посиленою увагою до «перечитування» переважно російського варіанта соціалістичного реалізму в літературі. У цей час з'являється чимало студій західних авторів: Глеб Струве, «Російська література за часів Леніна і Сталіна (1917–1953)»; Руфус Метьюсон-молодший, «Позитивний герой у російській літературі»; Демінг Браун, «Радянська література за часів Сталіна» та ін.

Однак поворотним моментом у вивченні соцреалізму стають 80-ті роки. Як зазначає Валентина Хархун, саме у 80-х рр. відбувається «кристалізація советологічного дискурсу про «радянське» [17, с. 19].

Одним із перших досліджень у царині літературно-теоретичного дискурсу соцреалізму є праця К. Кларк «Радянський роман. Історія як ритуал», у якій дослідниця, використовуючи проппівські принципи аналізу чарівної казки, описує ритуалізовані схеми радянського роману і висуває ідею *master plot*, ідею основного сюжету, що була домінантою не тільки в літературі, але й в усій радянській культурі: «Основний сюжет пов'язує воєдино більшість романів сталінського періоду і, трохи менше, постсталінського. Можна було б піти далі і сказати, що саме в ньому і закладений соціалістичний реалізм: щоб створити справжній радянський соціалістичний роман, треба дотримуватись основного сюжету» [7, с. 14]. Основний сюжет беззаперечно мав мати свого «позитивного героя» і вибудовуватись довкола нього, тому що це і було соцреалістичною естетикою, бо «соцреалізм виявився, по суті, літературною практикою гранично залежною від тодішніх політичних потреб влади і вибудованою навколо «позитивного героя». То ж він процвітав фактично незалежно від того, що Маркс, Енгельс чи навіть Ленін дійсно висловили з питань естетики» [8, с. 359].

Використовуючи культурно-антропологічний метод і вже згадану теорію В. Проппа, К. Кларк визначила соцреалізм як «офіційне сховище державних міфів» [7, с. 19], де домінуючим є міф про Велику сім'ю та архетипи Батька (Сталін), Матері (Батьківщина), Героя (син) та ворогів.

Культурою можна вважати і працю Владіміра Паперного «Культура Два». Це одна з перших структуралістських робіт, де на прикладі архітектури і скульптури радянського періоду автор аналізує смислові та стильові особливості тоталітарної культури, висуваючи теорію про дві культури, що почергово домінують. Так, домінантою для «культури 1» є периферія і горизонтальний вимір цінностей, для «культури 2» характерні вертикальні орієнтири з деміургом у центрі.

Іншою ключовою тенденцією дослідження соцреалістичного дискурсу цього періоду стала розробка концепції канонічності соцреалістичного мистецтва. Базовим текстом, де автор докладно зупиняється на згаданій проблемі, можна вважати монографію Ганса Гюнтера «Виникнення і функціонування соцреалістичного канону в радянській літературі 1930-х». Вивчаючи специфіку соцреалістичного канону, чинників його формування та

трансформації, німецький дослідник зазначає: «Норми, що визначають соцреалістичний канон, формуються на різних рівнях. Можна виділити чотири дискурси: загальний ідеологічний дискурс, тобто ідеологія марксизму-ленінізму; літературно-політичний дискурс, що включає в себе ідеологічні постулати, такі як, наприклад, партійність, типовість, революційна романтика, народність і т. д.; металітературний дискурс, тобто, в першу чергу, літературну критику, що конкретизує «художній метод» соцреалізму, застосовуючи його до літературних текстів; власне літературний дискурс, у якому сформульовані певні стильові норми і заборони» [5, с. 281].

Суспільно-політичні зміни межі 80–90-х рр. спричинили активізацію і пострадянського вектора досліджень соціалістичного реалізму, результатом чого став вихід двох антологій: «З різних точок зору. Звільнення від міражів. Соцреалізм сьогодні» (в упорядкуванні Євгенія Добренка, 1990) та «Знайомий незнайомець. Соціалістичний реалізм як історико-культурна проблема» (за редакцією Наталії Куренної, 1995). В обох книгах відчутні ще прорадянські настрої, використана закостеніла теоретична база, проігноровані сучасні підходи у дослідженні соцреалізму. Проте праці мали на меті по-новому подивитися на соцреалізм, дати нову цілісну характеристику і визначення цього методу, спробувати реабілітувати «закриті» теми та здійснити «ревізію» законсервованих канонічних списків.

У пострадянській науково-критичній думці чітко виокремлюються три тенденції щодо проблем потрактування соціалістичного реалізму:

- соцреалізм як теоретична фікція;
- соцреалізм як ідеологічний модус;
- соцреалізм як синтез ідеології та естетики.

Перша повністю заперечує саме існування такого художнього явища як соцреалізм, називаючи його теоретичною фікцією (зокрема, варто згадати дискусію «Чи відмовлятися нам від соціалістичного реалізму?», яку провела «Літературна газета» у 1988 році). Та й в українській науковій думці часто соцреалізм ставлять поза рамками художності, відмовляючи йому в будь-якій естетичній вартості. Так, «Літературознавчий словник-довідник» за редакцією Романа Гром'яка дає таке визначення: «Соціалістичний реалізм — псевдохудожній унітарний метод (напрямок) у радянській

літературі. Визначальними для нього були по-заестетичні принципи: партійність як абсолютизований критерій класової доктрини марксизму-ленінізму, звужена народність, пролетарський інтернаціоналізм тощо» [12, с. 650–651]. Подібну точку зору висловлює й Юрій Ковалів, який соцреалізму приписує ознаки «штучного, декретованого компартією напрямку, котрий нагадує художньо-політичного кентавра» [10, с. 41].

Іншою тенденційною ознакою пострадянської критики є трактування соцреалізму виключно як продукту тоталітарної системи, як модусу ідеології, бо в радянському суспільстві культура і мистецтво ніколи не мислились поза політикою, а політика — поза ідеологією: «Соцреалізм — чиста ідеологема, що служила цілям легітимізації творчості того чи іншого митця, його визнання в якості радянського» [15].

Як відомо, в радянській культурі параметри і змісту, і форми художніх творів встановлювалися ідеологічними інстанціями влади в залежності від зміни суспільно-політичних ситуацій. Апелюючи до теорії П'єра Бурдьє, ми припускаємо, що поле літератури, перебуваючи всередині поля влади, конкурує з іншими полями — економіки, політики, релігії тощо: «Це простір силових відносин між агентами та інституціями, які володіють капіталом, необхідним для того, щоб зайняти домінуючі позиції в різних полях (зокрема, в економіці і в культурі)» [3, с. 24]. Ідеологія в умовах радянського суспільства виконувала функції «репрезентативної культури». Вона задовольняла потреби суспільства в ситуації нестачі природних орієнтирів, характерних для традиційних суспільств, а мистецтво використовувало в якості свого будівельного матеріалу несвідомі ідеологічні фантоми: «Міцне зрощення політики і культури, перетворення мистецтва в ідеологію — таким був той клімат, у якому народилось таке явище, як «соціалістичний реалізм» [2, с. 31].

Інший напрямок дослідження цього феномену ставить питання про перегляд заперечного ставлення до соцреалізму. Його представники аналізують соцреалізм, звільнившись від усталених догм та приписів, і, абстрагуючись від конкретних політичних перипетій, намагаються з'ясувати, як він корелює із сучасними та попередніми напрямками: «Саме зараз, коли соціалістичний реалізм перестав бути гнітючою реальністю і відійшов у сферу

історичних спогадів, необхідно піддати феномен соцреалізму детальному вивченню, щоб виявити його джерела та проаналізувати його структуру» [14, с. 96]. Тобто, функціонуючи як партійний імператив, соціалістичний реалізм разом з тим набував конкретних ознак як закономірний результат суспільних процесів у культурі 20-х рр., як результат онтологічної єдності «верхів» і «низів»: «Не владою і не масою була народжена культурна ситуація соцреалізму, а владою-масою як єдиним деміургом. Їх єдиним творчим поривом було народжено нове мистецтво. Соціалістична естетика — продукт влади і маси рівною мірою» [15].

«Естетичне» мислилось у соцреалізмі виключно у залученні тріади ідейність-партійність-народність, підмінюючи естетику політикою. Ортодокси радянського літературознавства виводили соцреалістичну естетику з праць Маркса, Енгельса та Леніна. Натомість у сучасному літературознавстві ця думка нівелюється: «Ані Маркс, ані його наступники не створили окремого дослідження про місце та функції мистецтва в суспільстві розвинутого соціалізму, тому радянські теоретики літератури, а радше партійні догматики, вибирали ті твердження, які вважали необхідними для формування концепції «нової» літератури, що стала літературою доби тоталітаризму» [13, с. 30]. Це слугує доказом того, що соцреалізм — метод, що увібрав у себе риси усіх попередніх стилів та напрямів, але ті, які були вигідні його «творцям», що мали забезпечити владі функціонування системи.

Цікавим у даному контексті є трактування Тамари Гундорової, яка визначає соцреалізм як «ерзац-мистецтво, як щось середнє між ідеологією та виробництвом. У цьому випадку соцреалізм збігається з масовою культурою, формою існування якої виступає відтвореність та імітація естетичних об'єктів і відчуттів, породжуваних ними» [4, с. 20]. Дослідниця у статті «Соцреалізм: між модерном і авангардом» дискутує з Борісом Гройсом [4], який позиціонує соцреалізм як спадкоємця авангарду, що мав свої специфічні прийоми відображення дійсності, як складову авангардистської парадигми, як специфічний інваріант модерністської культури, що в особливій формі трансформує і пристосовує до себе естетичні тенденції авангардистських напрямів, перетворюючи їх у розряд реалізмоподібних. Вона зазначає, що ототожнення соцреалістичної та постмодерністської стратегії на

основі «полупортного стилю» є великим спрощенням: «Отже, постмодернізму властива гра тими культурними стилями та кодами, що вже існують; вона проводить читача через лабіринти різних культурних контекстів-світів, знакових і символічних реальностей, щоб виразити ілюзорність і відносність будь-якої монополії на реальність. Соцреалізм натомість підпорядковує взяті з арсеналу культури символічні коди одній монополізованій реальності — реальності міфу, утопії, ідеалу. Відповідно соцреалізм знищує всю культурну динаміку, зводячи її до тотальної імітованої дійсності» [4, с. 14–15].

Важливою подією в «советологічному» дискурсі стала публікація відгуків про соцреалізм у французькому журналі «Revue des etudes slaves», де йшлося про аналіз кількох робіт, присвячених даній тематиці — Євгеній Добренко, «Сади соцреалізму» (проблема утопійної ідеї «міста-саду», «буколічного ідеалу»); Леонід Максименко, «Сумбур замість музики. Сталінська культурна революція 1936–1938 рр.» (аналіз культурної політики Сталіна); Томас Лахузен, «Як життя пише книги: реальний соціалізм та соціалістичний реалізм у сталінській Росії» (ідея збереження пам'яті, її моделювання у пострадянський час) та ін.

Подібні дослідження маємо серед представників так званого лозаннського проекту, що стартував у 80-х рр. (передусім роботи Антуана Бодена та Леоніда Геллера), які зосереджували увагу на проблемі «реальності» соцреалізму, на його особливостях як «гіркої історичної невдачі», на проблемах моделювання та збереження пам'яті в рамках соціалістичного канону. Так, Антуан Боден у студії «Радянський соціалістичний реалізм Жданівського періоду (1947–1953)» запропонував для соцреалізму такі дефініції, як «незбагненний стиль», «гірка історична невдача», «ідеалістичний реалізм», «пародійний реалізм», а Мішель Окутюрьє у розвідці «Соціалістичний реалізм» взагалі ставить головне питання: чи не був соцреалізм міфом, чимось вигаданим чи надуманим, а також виокремлює такі основні риси соцреалізму, як історичний оптимізм, героїка, епічність, романтика.

Доволі цікавим є трактування соцреалізму французької дослідниці Режін Робін у праці «Соціалістичний реалізм. Неможлива естетика», яка використовує для визначення соцреалізму метафору «неможлива естетика», що стосуються теоретичних конфліктів основ са-

мої естетики соцреалізму. Зокрема, вона зупиняється на «дволикій» темпоральності соціалістичних текстів. Згідно з теорією Дональда Д. Вілкокса, темпоральність у тексті реалізується на кількох рівнях: як абсолютний, об'єктивний чи суб'єктивний час. «Абсолютний час — це час даний; він не підлягає змінам всередині чи ззовні, це час абсолютних істин» [1, с. 585]. Тобто йдеться про художнє втілення певної ідеї (правди, вічності, людства, свободи і т. д.). Соцреалізм пропонує модель типового як модель реалізації об'єктивного часу, завдяки чому офіційна влада могла зреалізувати одне із своїх завдань — руйнація суб'єктивного (особистісного) хронотопу: «Суб'єктивний час — це час окремого життя героя чи героїв у розповіді. Він конструюється безпосередньо у процесі розповіді і перебуває під безпосереднім впливом об'єктивного часу...» [1, с. 585]. Герой соціалістичного твору живе за темпоральними законами абсолютного часу, який є «набором елементів етикету, що контролює об'єктивний час і через нього проникає в суб'єктивний час наративу» [1, с. 588], тому використання обидвох темпоральностей, як зазначає дослідниця, і є аргументом «неможливості» соцреалізму.

Епоха міждисциплінарного дослідження соцреалізму. Варто зазначити, що в 2000-х рр. стає очевидним міждисциплінарний характер науки про соціалістичний реалізм. Цей напрям пов'язаний першочергово з постаттю Євгенія Добренка, діяльність якого є знаковою в розбудові дискурсу про «радянське». Окрім згаданих антологій «З різних точок зору. Звільнення від міражів. Соцреалізм сьогодні» та «Соціалістичний реалізм без берегів», упорядником яких він був, учений є автором праць «Метафора влади. Література сталінської доби в історичному світлі», «Формовка радянського читача: соціальні та естетичні засновки рецепції радянської літератури», «Формовка радянського письменника: соціальні та естетичні витоки радянської літературної культури», «Політекономія соцреалізму», «Музей революції. Радянське кіно і сталінський історичний наратив».

Євгеній Добренко — автор «провокаційної» концепції соцреалізму, в основі якої лежить трактування цього феномену як синтезу ідеології та естетики: «Соцреалізм виконує соціальні функції мистецтва, але, імітуючи мистецтво, він не був і чистою пропагандою. Виконувати функції мистецтва — не означає

бути мистецтвом і розглядатися як мистецтво ... Соцреалізм потрактовано тут як важлива соціальна інституція з виробництва соціалізму. Як така, вона виконувала за необхідності також естетичні функції» [6, с. 71].

Звичайно, ми не применшуємо впливу владної ідеології на становлення соціалістичного реалізму, проте, на нашу думку, це не єдине джерело його генези. Радше більший вплив на процес формування та розвитку цього напрямку мала взаємодія влади та маси як єдиного деміургічного цілого. Доречною в даному контексті є думка Наума Лейдермана: «Сьогодні стає дедалі зрозумілішим, що утворився метод соцреалізму не за вказівкою партійної влади, сталося інакше — влада чудово використовувала спрагу суспільства, засмиканого катастрофами, невизначеністю, непередбачуваністю, — у порядку, в певній добре зрозумілій міфології, і всіляко тримала художню тенденцію, що народилася, додала їй статусу державного мистецтва» [11, с. 5]. Соцреалізм постав як «культурний компроміс» (вислів Є. Добренка), як конгломерат політичних та міфологічних установок «масової людини», яка «прагне не лише консолідуватися (=«перетворитися») з частиною більшого й сильнішого анонімного цілого (ідеології, партії, владних інституцій, маси), але й «розчинитися» в цій силі, стати невід'ємною частиною «великого колективного суб'єкта» (Г. Грабович) [16, с. 288].

Отож, користуючись висловлюванням Євгенія Добренка, соціалістичний реалізм можемо назвати «культурою мутагенною». Він увібрав у себе художні засоби і традиції попередніх культур, які були прийнятними для тоталітарної влади. Іntenцією владного дискурсу стало створення тоталітарного мистецтва, еkleктичного за своєю внутрішньою художньою структурою. Таким чином, поставлені вище питання генези соціалістичного реалізму та його репрезентації у культурі ХХ ст. — це лише один із способів переосмислити сприйняття недавнього минулого, звільнившись від усталених догм та приписів.

Культурною працею західного вектора дослідження соцреалізму стала антологія «Соцреалістичний канон» (в упорядкуванні Ганса Гюнтера та Євгенія Добренка, 2000). Ця книга є результатом роботи 5 конференцій, що відбулися протягом 1994–1998 рр. у м. Белефільд. Метою цього проекту було об'єднання різних шкіл та підходів у дослідженні радянської

культури. Ініціатором проекту виступили Ганс Гюнтер, Євгеній Добренко, Томас Лахузен, які стверджують, що укладання такої антології є першою спробою «системного опису соцреалістичного канону». Автори статей зосередили свою увагу на таких проблемах: соцреалізм як культурно-історичний феномен, генеза соцреалізму, особливості соцреалістичного тексту, його основні мотиви, образи та жанри, категорії соцреалістичної критики тощо.

Своєрідним продовженням згадуваної антології є збірник до 60-річчя Ганса Гюнтера «Радянське багатство. Статті про культуру, літературу й кіно», де головну увагу зосереджено на проблемах формування радянської ментальності, на чинниках становлення соцреалістичного канону (владна цензура, освітні програми, роль масової інформації тощо); особливої уваги варті розділи, присвячені вивченню кінематографічних та мемуарних жанрів, особливостям збереження пам'яті через культурні символи.

Вартий уваги й інший збірник — «Яке «радянське» зараз? Ідентичність, спадщина, пам'ять» (2008) [21], у якому більшість робіт становлять матеріали конференції в університеті Торонто в 2006 році як результат трирічного дослідницького проекту «Реальний соціалізм та «Інший світ». Редактори, канадці Томас Лахузен і Пітер Соломон, критикують поверхневе ставлення до радянської спадщини і вказують на найбільш істотні аспекти «радянського» як спадщини та матеріалу для осмислення. На їхню думку, це був досвід утопічного перетворення світу і людини, а в сучасному світі саме цей досвід своєрідного практичного ідеалізму може бути і має бути затребуваний у розв'язанні проблем взаємовпливу та взаємозв'язку культури та ідеології. Саме статтею Томаса Лахузена «Соцреалізм у пошуках своїх берегів: кілька історичних зауважень стосовно «історично відкритої естетичної системи правдивого відображення життя» відкривається антологія «Соціалістичний реалізм без берегів», що дала старт «соціологічній саморефлексії та відповідного перекодування західного дискурсу про «радянське» [17].

Вражає своєю масштабністю доробок російських дослідників. Арсенал теоретичних праць у царині проблем соцреалізму збагачується в геометричній прогресії, зачіпаючи різні сфери — літературознавство, культурологію, філософію, соціологію, політологію тощо. Зокрема, йдеться про роботи Марієтти

Чудакової «Література радянського минулого», Маріни Чегодаєвої «Соціалістичний реалізм. Міфи та реальність», Дмитрія Хмельницького «Зодчий Сталін», Міхаїла Вайскопфа «Письменник Сталін», Ларіси Булавки «Соціалістичний реалізм. Мінливості методу», Тат'яни Круглової «Радянська художність, або Нескромна чарівність соцреалізму», Юрія Борєва «Соціалістичний реалізм: погляд сучасника і сучасний погляд».

Важливу нішу в «советологічному» дискурсі займають студії, присвячені національним варіантам соцреалізму. Так, в українському літературознавстві з'являється чимало статей, присвячених проблемі соцреалістичного канону*. Став соцреалізм об'єктом дослідження і низки монографій. Зокрема, варто згадати праці Тетяни Свербілової та Людмили Скорини «Українська драма 30-х рр. як модель масової культури та історія драматургії у постатях» та Тетяни Свербілової, Наталі Малютіної та Людмили Скорини «Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини ХХ століття», Ірини Захарчук «Війна і слово. Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму», Валентини Хархун «Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації» тощо.

Саме в останній згаданій праці дослідниця зосередила увагу на проблемах естетичного як соцреалістичної норми, ленініани як естетичного проекту, модифікації естетики соцреалізму тощо. Вона виводить свою формулу соцреалізму: «Соцреалізм як естетичний проект сталінізму розгортався у формі ідеологічної, культурної та літературної практик. Він спрямований на реалізацію базового ідеологічного завдання імперсько-колонізаційного гатунку, яке полягало у витісненні альтернатив художніх традицій та об'єднанні багатьох національних літератур в єдину царину «радянської літератури» [17, с. 431]. Зупинилась дослідниця і на радянській історії літератури, яку трактує як безапеляційний канон, що твориться за допомогою різних інституцій (критика, освіта, цензура тощо) задля здійснення однієї мети — «підміни національної історії

на ідеологічну» [17, с. 411]. Авторка виділила кілька особливостей радянської історіографії: нехтування іманентними властивостями літератури; її централізоване підкорення; створення «єдиного центру» як бази із виробництва контрольованої історії; боротьба реалізму з іншими літературними формами; творення канонічного ряду радянських авторів; системність і чітка структурованість канону соцреалізму.

Особливої ваги набрав український проект дослідження соцреалізму, куратором якого є Валентина Хархун та Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. За результатами роботи семінару вийшло 3 випуски із серії «Studia Sovietica» («Ідеологічні та естетичні стратегії соцреалізму», «Семіосфера радянської культури: знаки і значення», «Хронологія радянської культури: константи й трансформації»).

Осібне місце в дискурсі про «радянське» займає польський вектор вивчення соцреалізму. І це зрозуміло, адже польська культура теж зазнала соцреалістичного впливу, хоч у менших масштабах, аніж українська. Серед робіт польських літературознавців, які займались вивченням соцреалізму, особливостей його творення та чинників укладання канону, слід назвати кілька основних: праці Войцеха Томасіка «Інженерія душ. Соцреалістична література в плані «монументальної пропаганди» та «Околиці соцреалізму: близько дюжини нарисів», Маріуша Заводняка «Література в стані обвинувачення. Роль критики в літературному житті соцреалізму», Збігнева Ярославського «Надвісянський соцреалізм», Пйотра Фаста «Ідеологія, естетика, історія літератури. Соціалістичний реалізм та його інші» та «Соціалістичний реалізм у російській культурі»; «Словник соціалістичного реалізму» (за редакцією Здзіслава Лапінського та Войцеха Томасіка).

Серед студій, присвячених національним варіантам соцреалізму, варто виокремити працю Едварда Можейка «Соціалістичний реалізм. Теорія. Розвиток. Занепад», де автор зупиняється на аналізі болгарської, польської, чехословацької версії соцреалізму, а також ґрунтовно аналізує його генезу: «Соціалістичний реалізм вирізняється тим, що його трактують

* Наприклад, Бернадська Н. Канон соцреалістичного роману / Надія Бернадські // Слово і час. — 2005. — № 2. — С. 44–52; Гундорова Т. Соцреалізм як масова культура / Тамара Гундорова // Сучасність. — 2004. — № 6. — С. 52–66; Кандинська В. Деякі аспекти естетики соціалістичного реалізму / Віра Кандинська // Збірник наукових праць на пошану пам'яті Віктора Китастого. 2004 — С. 274–282; Медведюк Л. Теорія соціалістичного реалізму як канон реалізоцентризму / Людмила Медведюк // Слово і час. — 2003. — № 12. — С. 13–19; Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму / Дмитро Наливайко // Слово і час. — 2008. — №9. — С. 46–52; Свербілова Т. Проект національної самоідентифікації вітчизняного соцреалізму та драма 30-х років ХХ ст. / Тетяна Свербілова // Слово і час. — 2008. — №4. — С. 21–29 тощо.

виключно як історичне явище. Він виник у специфічній атмосфері суспільно-політичних відносин, які запанували в Радянському Союзі в кінці 20-х рр. і на початку 30-х рр. Тому його неможливо розглядати як мистецьку реакцію на будь-який літературний напрямок. Соціалістичний реалізм можна вважати своєрідним продовженням реалізму дев'ятнадцятого століття, який інтерпретують як засіб для відображення об'єктивних суспільних відносин» [19, с. 14].

На часі був і вихід збірки статей «Соцреалізм. Фабули — комунікати — ікони» (2006), мета якої — «науковий опис культурних і комунікаційних свідчень соцреалізму, які з перспективи останнього півстоліття постають як продукти пропаганди, але водночас міфологізовані в сучасній уяві засвоєною колись культурною інакшістю і реліктами історичних експериментів, настільки виразними та комунікаційно місткими, що вони можуть використовуватися в рекламі, пісні, політичних акціях» [17, с. 43]. Під «фабулами» розуміють головні сюжети, фабульні схеми, тематику/мотиви; «комунікати» — предмет аналізу

доносів, некрологів, панегіриків тощо; «ікони» — візуальна пропаганда: першотравневі плакати, листівки, іконографія вождів тощо.

Висновки. Стисло резюмуючи, можемо стверджувати, що дискурс соцреалізму — складне та неоднозначне явище, яке потребує глибокого та всебічного аналізу на різних рівнях. Теоретико-літературознавчі здобутки в цій царині досить вагомі, однак у дослідженні соцреалістичного дискурсу залишається чимало теоретичних лакун, що потребують детальнішого вивчення (зокрема, аналіз текстотвірних особливостей соцреалістичного канону, механізмів його формування, особливостей модифікації та трансформації тощо). Отож вивчення соцреалізму в сучасній науці не є даниною моді, а нормальним процесом реінтерпретації канону української літератури, невід'ємною частиною якої була і соцреалістична література. Актуалізація дискурсу про радянське є вкрай необхідною, адже надаючи нових значень та переосмислюючи соцреалістичний спадок, літературознавство відкриває контексти для нових інтерпретацій та нові горизонти для подальших теоретичних студій.

Список використаної літератури

1. Балина М. Дискурс времени в соцреализме / Марина Балина // Соцреалистический канон / [под общ. ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко]. — СПб. : Академический проект, 2000. — С. 585–595.
2. Белая Г. Угрожающая реальность / Галина Белая // Избавление от миражей: Соцреализм сегодня. — М. : Советский писатель, 1990. — 416 с.
3. Бурдые П. Поле литературы / Пер Бурдые // Новое литературное обозрение. — 2000. — № 45. — С. 22–87.
4. Гундорова Т. Соцреализм: між модерном і авангардом / Т. Гундорова // Слово і час. — 2008. — С. 14–21.
5. Гюнтер Х. Жизненные фазы соцреалистического канона / Ханс Гюнтер // Соцреалистический канон / [под общ. ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко]. — СПб. : Академический проект, 2000. — С. 281–288.
6. Добренко Е. Политэкономия соцреализма / Евгений Добренко. — М. : Новое литературное обозрение, 2007. — 592 с. — Режим доступа: <http://vestnik.rsuhr.ru/article.html?id=55164>.
7. Захарчук І. Війна і слово: мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму / Ірина Захарчук. — Луцьк : Твердиня, 2008. — 407 с.
8. Кларк К. Марксистско-ленинская эстетика / Катерина Кларк // Соцреалистический канон / [под общ. ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко]. — СПб. : Академический проект, 2000. — С. 352–361.
9. Кларк К. Советский роман: история как

ритуал / Катерина Кларк / Пер. с англ. под ред. М. А. Литвиновой. — Екатеринбург, 2002. — 262 с.

10. Ковалів Ю. «Соцреалізм» — глухий кут історії літератури / Ю. Ковалів // Слово і час. — 2009. — № 4. — С. 27–42.
11. Лейдерман Н. Траектории «экспериментирующей эпохи» / Лейдерман Н. // Вопросы литературы. — 2002. — №4. — С. 3–47.
12. Літературознавчий словник-довідник / [ред. коллег. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.] — К. : ВЦ «Академія», 1997. — 752 с.
13. Соловій Г. До питання теоретичного осмислення концепції читача у соцреалізмі / Г.Р. Соловій // Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки. — 2003. — Т. 21. — С. 30–35.
14. Страда В. Советская литература и русский литературный процесс XX в. / В. Страда // Вестник МГУ. Сер. 9. — 1995. — № 3. — С. 93–101.
15. Таганов Л. Стихотворные тетради Я.П. Надеждина : к проблеме массовой контркультуры 1920–1930-х годов [Электронный ресурс] / Л.Н. Таганов // Вестник РГГУ. Серия : Гуманитарные науки. — 2001. — № 6 (60). — Режим доступа : <http://vestnik.rsuhr.ru/article.html?id=55164>.
16. Філатова О. Іntenційність суб'єкта творчості у форматі імперативного канону соцреалізму / Оксана Філатова // Наукові записки ТНПУ. Літературознавство. Вип. 31. — С. 288–300.
17. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації: монографія / Валентина Хархун — Ніжин : ТОВ

«Гідромакс», 2009. — 508 с.

18. Jarosiński Z. Nadwiślański socrealizm / Zbigniew Jarosiński. — Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN, 1999. — 325, [3] s.

19. Możejko E. Realizm socjalistyczny. Teoria Rozwój. Upadek. — Kraków : Universitas. — 2001. — 314 s.

20. Tomasiak W. Inżynieria dusz: literatura realizmu socjalistycznego w planie «propagandy monumen-

talnej» / Wojciech Tomasiak. — Wrocław : Leopoldinum, 1999. — 216, [3] s.

21. What is Soviet now? : identities, legacies, memories / [ed. T. Lahusen, P.H. Solomon]. — Berlin : LIT Verlag Münster, 2008. — 336 p.

22. Wilkon T. Polska poezja socrealistyczna w latach 1949–1955 / Teresa Wilkon. — Gliwice : Wokół Nas, 1992. — 159, [1] s.

У. ФЕДОРІВ

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕИНТЕРПРЕТАЦИИ СОЦРЕАЛИСТИЧЕСКОГО КАНОНА: РАЗНОВЕКТОРНОСТЬ ПОДХОДОВ

В статье внимание сосредоточено на сложной и неоднозначной проблеме современного литературоведения — дискурсе соцреализма, актуальность которого не является данью моде, а нормальным процессом перепрочтения канона украинской литературы, неотъемлемой частью которой была и соцреалистическая литература. Главным образом проанализированы разновекторные подходы в исследовании дискурса о *советском*, что дает возможность новых литературоведческих интерпретаций.

Ключевые слова: соцреализм; канон; дискурс о *советском*; реинтерпретация; идеология; власть.

U. FEDORIV

THE SOCIALISTIC REALISM CANON AND THE MAIN PROBLEMS OF ITS REINTERPRETATION: MULTIVECTORNESS OF APPROACHES

The paper deals with complex and ambivalent problem of modern literary criticism, namely, with the discourse of socialistic realism. Its actuality is not caused by the popular trend of researching. It is a normal process of rereading the canon of Ukrainian literature with the socialistic realism literature as one of its integral parts. Multivectorness of approaches in the researching of Soviet discourse is analyzed for the making possible of new literary criticism interpretations.

Keywords: Socialistic Realism; canon; discourse on *Soviet*; reinterpretation; ideology; power.

U. FEDORIV

THE SOCIALALISTIC REALISM CANON AND THE MAIN PROBLEMS OF ITS REINTERPRETATION: MULTIVECTORNESS OF APPROACHES

The increased interest towards the problems of Socialistic Realism canon in contemporary literary-theoretical discourse is caused by social and political

changes that involve the process of modifying the previous type of culture that was associated with Socialistic Realism. It is impossible to provide the complete description of the Ukrainian literature of the twentieth century without deep comprehension and analysis. The relevance of this research is to illustrate the urgent need for reconsidering the social and cultural heritage of Socialistic Realism as the traumatic experience for the cultural deformation. Moreover, we are still suffering the consequences.

The paper deals with complex and ambivalent problem of modern literary criticism, namely, with the discourse of socialistic realism. Its actuality is not caused by the popular trend of researching. It is a normal process of rereading the canon of Ukrainian literature with the socialistic realism literature as one of its integral parts. Multivectorness of approaches in the researching of Soviet discourse is analyzed for the making possible of new literary criticism interpretations.

The research refers to the differences between studies of the Soviet and the Post-Soviet periods; the emphasis is put on the interdisciplinary nature of Socialistic Realism as a dominant in the twenty first century. The main attention is focused on the features of the Post-Soviet scientific and critical beliefs and there are three tendencies regarding the interpretation of Socialistic Realism: Socialistic Realism as a theoretical fiction; Socialistic Realism as an ideological image; Socialistic Realism as a synthesis of ideology and aesthetics. The main local grounds of this phenomenon in modern Western and Ukrainian Literary Studies are indicated in this research, based on works of E. Dobrenko, H. Gunter, V. Tomasiak, E. Mozheyko, V. Kharkhun, T. Hundorova, I. Zakharchuk, Y. Borev, T. Kruhlova, B. Groys).

It is emphasized that the actualization of the Soviet discourse is extremely necessary for modern Literary Studies. The reconsideration the Socialistic Realism literary heritage opens up the new horizons for interpretation and theoretical studies.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2017